

IVANOVCI U HRVATSKIM ZEMLJAMA U SREDNJEM VIJEKU

Uvod

Jedna je od značajnijih pojava srednjega vijeka svakako osnutak viteških redova tijekom križarskih ratova. Ti isti redovi su davno nestali, ostavivši za sobom dosta materijalnih tragova.

O djelovanju ivanovaca u Hrvatskoj, kao i templara, dulje od stoljeća služila nam je raprava Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, objavljena u radu JAZU, knjiga 81. i 82. u Zagrebu 1886. godine. To je bio uvod u niz daljnjih istraživanja o templarima i ivanovcima u Vranskom prioratu. Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom prethodila su dva starija pisca; prvo disertacija Georgija Praya *O nastanku, napredovanju i propasti Vranskog priorata* sastavljena iz još tada neobjavljenih isprava. Drugi autor, Ivan Tomko Mrnavić, piše podulju raspravu na talijanskom jeziku, a ona ostaje u rukopisu do 1906., kada ju objavljuje Luka Jelić u „Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“, XVIII, Sarajevo 1906.

De prioratu Aurunae objavljena je u Beču 1772. godine. Ipak, ona je s današnjeg gledišta vrlo nepouzdana i nepotpuna. Drugi su se autori uglavnom kratko i usputno zadržavali na problemima i historijatu ivanovaca, s izuzetkom nekoliko rasprava u vezi s Vranom, koje su izašle u 18. svesku *Zbornika instituta JAZU* u Zadru 1971. godine (Vranski zbornik).

Tek 1984. Lelja Dobronić djelom *Viteški redovi* sabire sve podatke, čime doprinosi osvjetljivanju jednog nedovoljno poznatog poglavlja naše crkvene povijesti.¹ Pitanja gdje su se ivanovci nalazili u Hrvatskoj i što su posjedovali objavljena su u njenoj raspravi *Posjedi i sjedišta templara*,

¹ Znanstveni prilog ove knjige jesu nove spoznaje o ivanovcima na temelju autoričina istraživanja arhiva ivanovaca koji se čuva na Malti. Središnji arhiv reda i knjižnica podignuti su u drugoj polovini 18. stoljeća. Građa arhiva podijeljena je u 17 odsjeka. Za povijest ivanovaca najvažniji je odsjek V, tzv. *Libri bullarum*. U njima su zapisani tekstovi koje je izdavao veliki magistar, odnosno njegova kancelarija. Građa je podijeljena po prioratima. Tu se također nalaze dokumenti koji se odnose na Ugarsku i Hrvatsku. Druga skupina u kojoj ima poneka vijest o prioratu Ugarske jest odsjek IV: Generalni kapituli.

ivanovaca i sepulklaraca u Hrvatskoj, objavljenoj 1985. u posebnom izdanju JAZU.

Povijest ivanovaca (malteških vitezova)

Viteški redovi (ivanovci i templari) predstavljali su ostvarenje križarskog duha Zapadne crkve. Ivanovci ili „red milosrdne braće sv. Ivana“ (*fratres hospitalis sancti Johannis Iherosolimitani*) osnovan je u Jeruzalemu. Kada mu se središte preselilo na otok Rodos, pripadnici reda nazivali su se Rodski vitezovi, a dolaskom na Maltu Malteški vitezovi. To se ime zadržalo do danas. Središnjica im je u Rimu. U Hrvatskoj se za taj red najčešće rabi naziv ivanovci, rjeđe hospitalci. Red je nastao najvjerojatnije u konačištu (*hospitium, hospital*) koje su osnovali u Jeruzalemu trgovci iz Amalfija oko 1070. godine, a prema nekim drugim mišljenjima red je osnovan 1099. godine.²

Nakon Prvog križarskog rata, bulom iz 1113. ovo bratstvo dobiva papinu zaštitu. Bratovština je u početku uređena po pravilima duha sv. Avgustina, a kasnije poprima sve izrazitije značajke viteškog reda.³ Poslije smrti prvog predstojnika reda Gerarda de Martignesa, na čelo im dolazi križarski vitez Raymund de Puy koji preinačuje red u viteški. Nakon dokinuća reda templara na Crkvenom saboru u Vienni 6. svibnja 1312. godine većina dobara ukinutog reda pripala je ivanovcima, koji su do tada postojali kao pobožna bratovština. Nakon toga red se dijeli na vitezove (vojnike) koji su se borili za slobodu Svete Zemlje, bolničare, koji su dvorili bolesnike i putnike; a treći, svećenici, vode duhovnu skrb za članove svoje zajednice i okolinu.

Uz to sve razvijali su svoju glavnu zadaću, karitativan rad pomaganja hodočasniciima u konačištima i njegovanje bolesnika i ranjenika u Svetoj Zemlji. Za svoj su rad dobivali velike povlastice i donacije, ne samo u Svetoj Zemlji, nego i u zapadnoeuropskim zemljama.

Svi članovi reda polagali su zavjete siromaštva, čistoće i poslušnosti. Živjeli su po redovničkim pravilima koja su poslije augustinskog tipa promijenjena u benediktinski. Zasluge za njihov benediktinski duh pripadaju sv. Bernardu koji u više spisa hvali njihove viteške kreposti.⁴

Na čelu reda stajao je veliki magister kojeg su birala braća, a biran je doživotno.⁵ On je s visokim dužnosnicima stolovao u Konventu (*Conven-*

² Dobronić Lelja, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Dom i svijet, Zagreb 2002., str. 117.

³ Zanimović Joško, *Ivanovci (malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526.*, Croatica Christiana Periodica, 31., 25.-41., str. 26.

⁴ Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1988., str. 194.

⁵ Dobronić Lelja, *Viteški redovi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984., str. 89.

tus).⁶ Maršal je bio vrhovni zapovjednik vojnih poslova, rizničar vodio financijsko poslovanje, draparius se brinuo za odjeću, a upravitelj hospotala za konačište i bolnicu. Konvent ivanovaca prvih stotinu godina nalazio se u Jeruzalemu. Godine 1187., nakon pada Jeruzalema u ruke Saracena, sklanjaju se u tvrđavu Saint Jean d'Acre (danas tvrđava Akko u Izraelu). Tu ostaju sve do 1291., kada i ta tvrđava pada u ruke Saracena. Nakon toga odlaze na Cipar, u grad Limassol. Tu uređuju Konvent i hospital, ali se ni tu ne zadržavaju dugo. Za vrijeme likvidacije templara, ivanovci započinju s osvajanjem otoka Rodosa gdje se 1310. godine ustaljuju. Tu su imali svoj Konvent sve do 1526. kada otok zauzimaju Turci. Rodsko razdoblje je doba najrazvijenijeg i najburnijeg života ivanovaca u Hrvatskoj. Kada su ivanovci s Rodosa prešli na Maltu više ih u našim krajevima nije bilo. Na Malti imaju svoje sjedište do 1798., kada im taj otok oduzima Napoleon, a red se nakon toga privremeno smješta u Trst. Godine 1812. malteški su vitezovi ponovno na Malti, a kada je otok 1934. postao britanski, red seli u Italiju i za sjedište izabire Rim. Na matični se otok vraćaju 1989., nakon 155 godina izbjivanja.

Organizacija reda

Ivanovci su s vremenom u Europi, uz svoju bolničarsku funkciju, stekli važan politički i društveni ugled. Od vladara i plemstva dobivali su zemljišne posjede. Organizirali su preceptorije ili komanderije kojima su upravljali preceptor, komandator ili kastelan. On je boravio u sjedištu preceptora. Sjedište preceptora zove se kuća (*domus*).

Glavna dužnost preceptora sastojala se u upravljanju posjedima na što veći dobitak Konventa, te primanja nove braće u red. Također su se mogli primati i laici koji su za svoje uzdržavanje plaćali ili poklanjali svoje posjede i druge vrijednosti. Na čelu svih preceptorata neke pokrajine ili države stajao je veliki magistar, a kasnije prior. Njegova je dužnost bila održavati kapitule (sastanke svih preceptora i druge braće), brinuti se za disciplinu i prikupljati novac koji su preceptor bili obavezni svake godine davati središnjem Konventu za njegovo uzdržavanje, pretežno za vojne potrebe na Bliskom istoku. Magistri su u tadašnjem društvu imali položaj feudalnih gospodara sa svim pravima, kao naprimjer dijeliti zemlju svog reda.⁷

Priori pojedinih pokrajina bili su dužni sudjelovati na generalnim kapitulima koji su se održavali u Konventu. Priorat se u pravilu dodjeljivao na deset godina i bila je određena svota koju je prior morao svake godine slati

⁶ Konvent (Conventus) je naziv sjedišta velikog magistra i uprave reda; v. J. Zaninović, 1993., str. 26.

⁷ L. Dobronić, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, str. 119.

velikom magistru. Za dodjeljivanje priorata, čime je vitez-redovnik postao zemljišni gospodar, bilo je na regionalnim kapitulima kandidata, protukandidata, prijedloga pa i intriga.⁸

Od pojave ivanovaca u Hrvatskoj do ukidanja templara

Teško je sa sigurnošću govoriti o pojavi ivanovaca na našim područjima prije 13. stoljeća. Čini se da je najstariji spomen ivanovaca vezan uz ime bosanskog bana Borića. Templare je obdario zemljom Zdeljom, južno od Virja, a ivanovce Gornjim Svetim Martinom. Na tom je posjedu postojala i crkva koju su vjerojatno sagradili ivanovci. Srednjovjekovna crkva u Martincima⁹ više ne postoji.

Vjerodostojniji podatak o njihovoj prisutnosti u Hrvatskoj potječe iz 1205., a odnosi se na Ljubljani, utvrdu smještenu sjeverno od Nina. Te je godine kralj Andrija II., određujući granice zemalja grada Nina, posvjedočio o vlasnicima spomenute utvrde – „izuzevši zemlje grada Ljubeja, koje pripadaju hospitalu sv. Ivana“.

Do istraživanja Lelje Dobronić bilo je uvaženo mišljenje da se ivanovci kod nas prvi put spominju 1184. Ivan Kukuljević vidi najstarije središte ivanovaca uz crkvu sv. Petra u Bojišću 1184. godine.¹⁰ Kasnijim je vijestima dokazano da je Bojišće bilo templarsko.

Godine 1211. ivanovci imaju svoje zemlje u Turopolju, što dokazuje isprava Bele IV. iz 1238. koji uz pristanak svog brata Kolomana potvrđuje ivanovcima pravo na zemlje koje su im darovali Emerik i Andrija. Njihovo pravo na crkvu sv. Jurja u Kastelcu kod Senja, koju oni „mirno i pravedno posjeduju“, 1216. potvrđuje papa Inocent III.

Potkraj 1218. ugarsko-hrvatski kralj Andrija II. odlazi u križarski pohod u Svetu Zemlju. Tamo mu pomažu ivanovci. Kralj im se zbog toga odužuje i udjeljuje im 500 srebrnjaka godišnje za njegu siromaha, a 200 za uzdržavanje njihovih utvrda na Bliskom istoku, što potvrđuje papa Honorije III.¹¹

Godine 1218. Bela IV., nakon dolaska na prijestolje odlučuje spriječiti slabljenje kraljevske vlasti i ograničiti moć vlastele koja je svojim jačanjem počela ugrožavati kralja. Provodi istragu o načinu stjecanja posjeda i potom poziva razne donacije koje je podijelio njegov otac. Ta odluka pogađa

⁸ Isto, str. 120.

⁹ Provedena istraživanja pokazala su da posjed Sveti Martin odgovara selu Fölse Szent Marton na sjevernoj obali Drave u južnoj Mađarskoj.

¹⁰ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, Rad JAZU, knjiga 81. i 82., Zagreb 1886., knjiga 81., str. 38 – 39.

¹¹ L. Dobronić, *Viteški redovi*, str. 99.

i ivanovce. U korist crkvenih redova tada intervenira papa, tako da im kralj Bela IV. i njegov brat Koloman moraju vratiti oduzete posjede. Za ivanovce u Hrvatskoj i Ugarskoj vrlo je važan spis koji je izdao kralj Bela 29. siječnja 1238. Isprava je važna ne samo zato što kralj njome potvrđuje poimence ih nabrajajući, već i zbog uvoda kojim objašnjava svoj stav i prilike u državi.

Godine 1240. pojavljuju se ivanovci u Istri, i to na dva mjesta. Tada je porečki biskup Adalbert darovao crkvu sv. Ivana na Livadi s posjedom kod Poreča dvojici vitezova svetog Ivana Jeruzalemskog, Manfredu i Girardu, a s tim sjedištem bila je povezana i crkva sv. Marije na Božjem polju kod Vižinade.¹²

Čini se da ivanovci tijekom velikog dijela vladavine Bele IV. nisu imali znatnijih poteškoća od strane vladara, pa se njihov red mogao nesmetano širiti i bogatiti. Tako ih nalazimo duboko u Slavoniji, u današnjoj Bosni, Baniji, Hrvatskom Zagorju i drugdje. Međutim, Bela IV. nešto kasnije mijenja raspoloženje prema njima. Neki su se zagrebački podložnici morali, natjerani glađu, staviti pod vlast ivanovaca, ali ih Bela IV. oslobađa takvoga stanja. Godine 1258. papa Aleksandar IV. traži od Bele da se ivanovcima isplaćuje novac koji im je odredio njegov otac Andrija za potrebe u Svetoj Zemlji. Razlog je rađanju Beline nesklonosti prema ivanovcima vjerojatno u tome što su oni širili posjede u Ugarskoj i Hrvatskoj i tako se obogatili. Bez obzira na to što gube vladarevu naklonost, ugled ivanovaca i dalje raste u Hrvatskoj i Ugarskoj. Bogatstvo i posjedi koje su oni, zahvaljujući doprinosu u križarskim ratovima, stekli na Istoku i Zapadu imalo je negativne posljedice. Njihovo je bogatstvo dovelo do slabljenja discipline unutar reda.

U dinastijskim borbama za hrvatsko-ugarsko prijestolje između posljednjih Arpadovića i prvih Anžuvina, ivanovci su bili uz Pavla Šubića Bribirskoga na strani Anžuvina. Papa Bonifacije VIII. izravno je 1303. pozvao sve viteške redove u Ugarskoj i Hrvatskoj (ivanovce, templare i teutonske vitezove kojih u Hrvatskoj nije bilo) da priznaju Karla Alberta Anžuvina za kralja. Ivanovci su bili podvrgnuti napadima protivnika, tako da je papa Klement V. 1307. naložio ostrogonskom nadbiskupu neka spriječi proganjanje magistra i braće ivanovaca.

Osim teškoća i neprilika u vezi s dinastijskim borbama u koje su ivanovci bili upleteni, čini se da je krajem 13. i početkom 14. stoljeća općenito pao ugled viteških redova, i to ne samo templara već i ivanovaca. Bilo je to, bez sumnje, prouzročeno tužbama protiv templara, a prije toga gubitkom posljednjeg uporišta vitezova sv. Ivana u Svetoj Zemlji 1291., tvrđave Akko. Ipak su ivanovci u Hrvatskoj preživjeli kraj templara i nastavili živjeti. U vrijeme te prekretnice imaju imanja širom Hrvatske.

¹² J. Zaninović, *Ivanovci (malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526.*, str. 29.

Od ukidanja templara do priora Ivana od Paližne

Ukidanjem reda templara pod pritiskom francuskog kralja Filipa IV. Lijepog te blagoslovom pape Klementa V. 1312. godine imanja templara postaju zakonitim vlasništvom ivanovaca, ali u Francuskoj ih sebi priskrbuje Filip IV. Lijepi. Vijesti iz dokumenata potvrđuju da su ivanovci neposredno preuzeli templarske preceptorate i zemlje. Ivanovci su se već u drugom desetljeću 14. stoljeća smjestili u bivšim templarskim sjedištima preceptorata u Dubici, Gori, susjednom Hresnu, Našicama, Požegi, Svetom Martinu (Dugo Selo - Božjakovina), a sigurno i u Glogovnici, iako se tamo prvi put spominju tek kasnije.

Iz trećega desetljeća 14. stoljeća ima vrlo vrijednih podataka prema kojima se razbire da je to bilo vrijeme konsolidiranja ivanovaca u Ugarskoj i Slavoniji, ali i borbe za njihova prava. U tu svrhu potvrdio je kralj Karlo I. Anžuvinski 1322. stari privilegij kralja Andrije iz 1217. o ivanovačkim posjedima.

Kada zapravo grad Vranu nalazimo u posjedu ivanovaca? Zanimljivo je da za Vranu nisu poznati podaci iz prvih desetljeća 14. stoljeća. Ipak su ivanovci u to doba bili nazočni u Dalmaciji. Njihov je dolazak u Vranu ujedno značio sve veće povezivanje ivanovskih samostana u gornjoj Hrvatskoj s primorskom.¹³ Dokazuje to što je papa Benedikt XII. 1337. iz Avignona dao nalog nadbiskupu zadarskom i biskupima u Ninu i Skradinu da sude Ivanu de Comporianu, bratu nadstojnika reda hospitala svetoga Ivana Jeruzalemskog. Budući da je nalog za suđenje papa izdao biskupima ninskom i skradinskom uz nadbiskupa zadarskog, može se pretpostaviti da je taj ivanovac iz Vrane. Četrdesetih godina 14. stoljeća pojavljuje se u dokumentima naslov prior Vrane i pojam priorat vranski koji prije toga gotovo i nije postojao. Sigurno je to da je Vrana kao staro sjedište templara i zatim ivanovaca dobila u vrijeme kralja Ludovika i od njega poseban, mnogo ugledniji položaj i funkciju. Postala je sjedište priorata s njezinim imenom.¹⁴

U previranjima i političkim borbama u to je doba na obje strane Jadranskog mora vojna komponenta viteškog reda i njegova poglavara, priora Vrane, bila vladaru vrlo važna i potrebna. Približavanje Turaka bila je nova prilika braći svetog Ivana Jeruzalemskog da se bore protiv nevjernika. Papa Klement VI. uočio je tursku opasnost, pa je poticao kršćane na rat protiv Turaka.¹⁵ Papa je naložio nadbiskupima ostrogonskom i kaločkom i njihovim subraganima da propovijedaju protiv Turaka i prošire uobičajene oproste za

¹³ Josip Kolanović, *Vrana i templari*, Radovi instituta JAZU, Zadar 1971., sv. XVIII., str. 227.

¹⁴ L. Dobronić, *Viteški redovi*, str. 111.

¹⁵ L. Dobronić, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, str. 151.

one koji idu u takav križarski rat. Naložio je da se ustroji mornarica i da u njoj sudjeluju ivanovci. Mornarica se skupljala kod Negroponta na otoku Eubeji blizu Atene, a vodili su je kralj Cipra, vitezovi svetoga Ivana Jeruzalemskog i mletački dužd. Ivanovci u našim krajevima bili su angažirani u toj vojnoj akciji vjerojatno zato jer su bili najbliže turskoj opasnosti.

Jedna je ratna etapa bila završena 28. listopada 1345. kada su kršćani osvojili Smirnu i potisnuli Turke s otoka u Jonskom moru. Za ivanovce u Vrani i dalje nije bilo mira. U borbi za Zadar između Ludovikove i mletačke vlasti, u Vrani su se okupljale ugarsko-hrvatsko-bosanske čete da bi, savjetovavši se s prioratom vranskim Rajmundom de Bello Monte, napale Zadar. Međutim, Zadrani su prihvatili Mlečane. Vrana je bila napadnuta, gorjela je, a više je ivanovaca poubijano. Vrana je stradala zato što su vitezovi svetog Ivana Jeruzalemskog bili pristaše ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika. Da su vranski ivanovci bili pristaše Ludovika I. potvrđuje nam njegov posjet njihovu gradu, koji je on učinio dolazeći iz Napuljskog rata.¹⁶ Vrana je bila mjesto na kojem su se okupljali pereceptor¹⁷ ivanovaca iz raznih perceptorata po Hrvatskoj. Za vrijeme priora Baldvina Cornutija učvršćuje se naziv prior vranski.

Sredinom 14. stoljeća vremena su postojala sve ozbiljnija. Turci su započeli svoje prodiranje u Europu. Godine 1352. prešli su Dardanele, 1345. zauzeli Galipolje, 1363. osvojili Drenopolje, a 1371. pobjedili kod Črnomena na rijeci Marici. Korak po korak pomicali su se s jugoistoka Europe, preko Balkana prema Srednjoj Europi. Neki su europski vladari shvaćali opasnost, ali većina ju nije vidjela. Papa je htio organizirati obranu kršćanskih zemalja obnovom kršćanskih ratova protiv nekršćana. Mobilizirao je one koji su mu bili neposredno podređeni. Papa Grgur XI. zapovjedio je prioru i svim perceptorima, u svrhu obrane Ugarske i Srbije, budući da je Bizantsko Carstvo već bilo zauzeto, da u proljeće 1377. priorat Ugarske pošalje „pet stotina braće vitezova i isto toliko njihovih štitonoša“ da vode rat protiv Turaka. Pod prijetnjom ekskomunikacije i suspenzije od priora, perceptorata, kuća i prihoda, papa zapovijeda da se ovaj nalog mora izvršiti.

Red svetog Ivana Jeruzalemskog kao viteški red po svojem vojnom karakteru, vojničko-svjetovnom i redovničko-crkvenom, bio je u trajnom procjepu između dvije vlasti. Kao svjetovni velmoža bio je vazal kraljeva koji su mu, kako se vidjelo, podjeljivali zemljišne posjede, čime su ivanovci preuzimali državne obveze, ali su se na te posjede primjenjivali propisi koji su vrijedili za zemlje crkvenih dostojanstvenika, a na njih same kazneno pra-

¹⁶ Eduard Peričić, *Vranski prior Ivan od Paližne i Petar Brislavić, Povijest Vrane*, Radovi instituta JAZU u Zadru, 1971., sv. 18, 239.-320., str. 248.

¹⁷ Perceptor je zastupnik velikog magistra; maršal je vrhovni zapovjednik svih vojnih poslova.

vo za crkvene osobe. Taj položaj između Crkve i države, između pape i kralja, dolazio je do izražaja u velikoj mjeri u događajima sedamdesetih godina 14. stoljeća. Kralj Ludovik podupirao je priore Baudona Cornutija i Rajmunda de Belmonte, a papa je davao naloge za okupljanje ivanovaca za rat protiv Turaka (1375.). Osim tih dviju vlasti ivanovci su nad sobom imali i treću (ili prvu): velikog magistra i Konvent na Rodosu.

U Hrvatskoj su prilike za ivanovce bile teške. Poslije smrti priora Baudona Cornutija 1372., od 1374. se u spisima spominje Rajmund de Monte.¹⁸ I njega je podržavao kralj Ludovik. Godine 1374. veliki magistar imenovao je Ivana de Riparia, dotašnjeg priora Venecije, priorom Ugarske i Slavonije. Međutim, njega je odbio kralj Ugarske i čini se da su ivanovci u našim krajevima ostali bez poglavara. Takvo je stanje dijelom i posljedica oštre borbe vođene 1373. između braće svetog Ivana Jeruzalemskog talijanskog „jezika“ i provansalskog „jezika“.¹⁹ Jedni i drugi svojatali su pravo na priorat Ugarske i njegove preceptorate.

Bilo je teško vrijeme i u Katoličkoj crkvi. Rimski pape stolovali su u Avignonu od 1309. Teškoće su nastale 1378. kada se papa Urban VI. vratio u Rim, ali je u Avignonu ostao protupapa, francuz Klement VII. Kako je red sv. Ivana Jeruzalemskog bio usko vezan uz papu, slično se događalo i u vrhu tog viteškog reda. Došlo je do shizme i red je od 1383. do 1395. imao dva velika magistra. Papa Grgur XI. posvećivao je znatnu pažnju vitezovima sv. Ivana Jeruzalemskog. Oni su mu bili glavni oslonac za ratni pohod protiv Turaka koji je planirao 1375. Trebao ga je voditi papin ljubimac, aragonski ivanovac Juan Fernandez de Heredia. Papa Grgur IX. je poslije smrti velikog magistra Roberta de Juillya na Rodosu, 29. srpnja 1377., bulom prekinio monopol Francuza na položaju velikog magistra i za tu čast imenovao Fernandez de Heredia.²⁰ Takvo se postavljanje protivilo statutima i privilegijama reda Hospitala.

Ivanovci su u središnjici na Rodosu nerado prihvatili Juana de Heredia za velikog magistra jer je novi veliki magistar bio tip pokvarenog europskog ivanovca koji se više brinuo za bogatstva Reda u Europi nego za život na Rodosu i borbe vjernika protiv nevjerika. Budući da je upravo u to vrijeme izbio rascjep u vrhu Crkve (1378.), rodski su vitezovi vidjeli da bi to moglo dovesti do rascjepa u redu i do pada discipline u njihovim europskim proceptoratima, što bi za posljedicu imalo neplaćanje responsiones Konventu na Rodosu. Pojavila se opasnost rascjepa među braćom-vitezovima i u sa-

¹⁸ L. Dobronić, *Templari i ivanovci u hrvatskim zemljama*, str. 170.

¹⁹ Jezici su organizacija unutar reda, šira od priorata. Jedan „jezik“ obuhvaćao je više priorata određenog područja.

²⁰ L. Dobronić, *Templari i ivanovci u hrvatskim zemljama*, str. 170.

mom Konventu. Zato je Ivan de Heredia energično uzeo upravu reda u svoje ruke.

Prior vranski i njegove funkcije

U burnoj prošlosti Vrane, počevši od početka 11 stoljeća, Vrana je bila krunsko dobro (*bona coronalia*), a zatim posjed benediktinaca, templara i ivanovaca, sve dok Vranu s okolicom nisu osvojili Turci početkom 16. stoljeća. Ovaj je institut, poznat pod nazivom priorat na čelu s vranskim priorom, bio u stvari vrhovna upravna i sudska vlast mnogih imanja crkvenog i svjetskog značenja diljem Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, pa čak i Bosne.²¹ Vrana je kao prvobitno krunsko dobro sa svojim zaseocima i poljima bila plemićki posjed, te je služila za pokriće troškova oko održavanja „pokretnog“ kraljevskog dvora. Ovo je krunsko dobro imalo i niz prava, kao pravo posjeda, iskorištavanja, investiranja, sudbenosti, oslobađanja od javnih dužnosti, osim vojne, zaloga, opterećenja i otuđenja. Vrana je bila i legat rimskog pape te je kao takva obuhvaćala sela, zaseoke i plodna polja-posjede koji su služili za pokrivanje troškova papinih izaslanika koji su dolazili u Hrvatsku i Ugarsku da rješavaju razne crkvene i crkveno-državne poslove.²² Pored toga su u Vrani bili pohranjeni i znakovi kraljevskog dostojanstva kojima su se služili papini izaslanici pri krunjenju hrvatskih i hrvatsko-ugarskih vladara.

Pod priorom²³ se u srednjem vijeku podrazumijevala s crkvenog gledišta osoba redovničkog staleža koja je stajala na čelu, a time i upravljala jednim samostanom nad više redovničke braće. Kod benediktinaca se ta osoba nazivala opatom, a kod templara velikim mešтром. Po osnivanju tzv. „jezika“ – područja od više hospitalnih samostana - naslov priora sve se više prenosio na upravitelja onog samostana koji je ujedno bio i glava takva redovničkog područja. Kako je samostan u Vrani stajao na čelu hrvatsko-ugarskog „jezika“, to se jurisdikcija vranskog priora protezala na njegove samostane i njihova imanja u Hrvatskoj i Ugarskoj. Time su u osobi vranskog priora bile unificirane dvije crkvene funkcije - starješine najuglednijeg samostana i upravitelja svih samostana i njihovih dobara određenog područja.

U najranije je doba našeg državnog života položaj vranskog priora imao čisto privatno-pravno značenje jer je ta funkcija bila isključivo rezervirana za crkvenu hijerarhiju. Vranskim su priorima kao visokim crkvenim

²¹ Lucijan Kos, *Prior Vranski i njegove funkcije u našoj pravnoj povijesti, Povijest Vrane*, Radovi instituta JAZU, Zadar 1971., sv. 18., 227.-235., str. 227.

²² Isto, str. 228.

²³ Naziv *prior* dolazi od grčke riječi *protenon*, *protenontes*, *protos*, *protopolital* i sl., a njegov latinizirani oblik je *primus*, *principales*, *princeps* i dr.

dužnosnicima bile dostupne i najviše službe u državi, pa je s tim položaj vranskog priora počeo primati javno-pravno značenje. Tako vranske priore već početkom 13. stoljeća nalazimo i kao kraljevske namjesnike, hrvatske hercege i banove.²⁴ Ovo su sekulariziranje vranskog priora rimski pape načelno odobrali iz razloga veće zaštite brojnih priorskih imanja, koja su sve više stradala zbog sve češćih ratova. Prvi vranski prior koji je vršio i javno-pravne funkcije bio je Petar Cornuto. Jedan je od najpoznatijih koncem 14. stoljeća bio Ivan od Paližne. Vranski priori bili su i Matko Talovac, ban Dalmacije, Hrvatske i cijele Slavonije, te Ivan Talovac, ban Dalmacije i Hrvatske.

Ivan od Paližne

U tim se teškim i mutnim prilikama u vrhovima Katoličke ckve i reda sv. Ivana Jeruzalemskog javlja ime Ivana od Paližne (lat. Johannes de Palisna) kao priora Ugarske. Ime Paližna nastalo je najvjerojatnije po istoimenom mjestu, današnjem Paližniku kod Garešnice. U Hrvatskoj je bio najpoznatiji ivanovac, ali i najkontraverznija osoba u svom vremenu. Dok je njegova buna u Hrvatskoj poznata, njegova karijera u redu nije poznata. Nijedan povijesni izvor ne govori kada je stupio u red. Vjerojatna je pretpostavka da je on onaj „Ivan iz Zagreba“ kojeg je prior za Ugarsku i Hrvatsku 1365. primio u red kao „brata služitelja“. Njegovo plemstvo i pleminitaški predikat „od Paližne“ omogućili su mu da bude primljen u viteški red i promaknut u viteza.

Prva službena izjava koja se odnosi na Ivana od Paližne izdana je 12. ožujka 1382. To je bula velikog magistra Juana de Heredia koji je dodijelio bratu Ivanu od Paližne priorat Ugarske ponovno na deset godina. To bi značilo da je Ivan od Paližne već deset godina prije toga bio prior Ugarske jer su se priorati dodjeljivali na deset godina. Ovom ispravom Ivan je bio priorat reda u Hrvatskoj i Ugarskoj za sve kategorije redovnika, kao i feudalni gospodar za sva pitanja u raznim feudalnim odnosima. Svoju priorsku dužnost u mandatu od 1382. Ivan od Paližne nije obavio do kraja, tj. deset godina kako mu je bila dodijeljena.

Kralj Ludovik umire 11. rujna 1382. Odmah sutradan velikaši su okrunili stariju Ludovikovu kćer Mariju za kraljicu. U to se vrijeme na ugarskom dvoru nalazio i Ivan od Paližne. Prijestolje je pripalo Mariji, ali stvarnu nezakonitu vlast ima njezina majka Elizabeta, Ludovikova udovica.²⁵ Jed-

²⁴ L. Kos, *Prior Vranski i njegove funkcije u našoj pravnoj povijesti, Povijest Vrane*, str. 228.

²⁵ Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1989., str. 374.

nom prilikom, dok su se Elizabeta i Marija nalazile u Zadru, protiv njih se pobunjuje Ivan od Paližne. Godine 1384. teško je kažnjen. Kraljica Marija proglašava njega, njegovog brata Tomu i njegove nećake „njoj notorno nevjernima“ i kao takvima im oduzima porodične posjede Paližnu, Sivec i Čokostinu u Križevačkoj županiji, te ih odmah dodjeljuje Stjepanu, banu Mačve.

U siječnju 1386. brat Gerard Cornuti, perceptor kuća u Gori i Dubici, postavljen je za „priora priorata našega Vrane ili Ugarske“. Prema tome, Ivan od Paližne obnosio je čast priora Ugarske ili Vrane svega dvije i pol godine, od Ivanja 1383. do siječnja 1386. Tada je prvi put zabilježena identifikacija pojmova: „priorat Vrane ili Ugarske“.²⁶

Na staru je godinu 1385. za hrvatsko-ugarskog kralja okrunjen Karlo Drački. Paližna nije bio nazočan. Nedugo nakon krunidbe, 28. siječnja 1386., on ponovno dobiva prijašnje naslove, vraća mu se vranski priorat i čast župana, a kralj ga imenuje i banom.

Karlo Drački umire 21. veljače 1386. Tada u državi nastaje sveopći nered. Sukobi protivničkih strana se nastavljaju. Elizabeta se nadala da će uništiti pobunjenike koje je vodio Ivan od Paližne. Ali pobunjenici dočekuju u zasjedi kod Gorjana kraljicu Mariju i njezinu majku Elizabetu, pratnju im poubijaju, a one padaju u sužanjstvo. Pristaše kralja Karla Dračkog traže da na prijestolje Hrvatske i Ugarske dođe njegov sin Ladislav Napuljski. U siječnju 1387. u Novigradu kraljica Elizabeta umire nasilnom smrću.

Tada Ivan od Paližne u svom redu više nije bio prior za Ugarsku, ali je na svjetovnoj sceni bio jaka politička ličnost koja se borila protiv loše vlasti vladajućeg dvora kralja Sigismunda, a za Hrvatsku pod vodstvom bosanskog kralja Tvrtka I. U kolovozu 1389. nalazimo ga u gradu Vrani ili njegovoj okolini, odakle zajedno s vojskom kralja Tvrtka I. provaljuje u zadraski kotar i pustoši ga. Građani Zadra, sve češće izloženi napadima Ivana od Paližne i njegovih vitezova, obraćaju se krčkom knezu Ivanu Frankopan. Krčka vojska u studenom napokon dolazi u Zadar te sjedinjena sa zadarskim pješacima kreće prema gradu Vrani. Ivan od Paližne teško je ranjen u borama kod Vrane 24. studenog 1389. i umire u svom sjedištu.²⁷

Možemo zaključiti da je Ivan od Paližne od početka bio čovjek od povjerenja velikog magistra Juana de Herdia. Ugarsko-hrvatski kralj bio je već prije Ivana od Paližne protivan prioru kojeg bi postavio veliki magistar, jer je sam podržavao veze s prethodnim priorima. Ivan se našao na strani protivnika vladajuće kuće i svoj je život uložio u borbu protiv kralja Sigismunda. Kada je ta borba poprimila široke razmjere bune i rata, gubi povje-

²⁶ E. Peričić, *Vranski prior Ivan od Paližne i Petar Brislavić, Povijest Vrane*, str. 279.

²⁷ Isto, str. 230.

renje svoga redovničkoga poglavara Juana de Heredia, pa biva maknut s položaja priora za Ugarsku i Hrvatsku, odnosno Vranu. Kralj Karlo Drački imenovao ga je banom, ali je uskoro umro, čime je Ivan izgubio podršku, a Sigismund ga, dakako, nije priznao.

Prilike nakon Tvrtka I. i Ivana Paližne

Smrću Ivana Paližne i Tvrtka I. propada i zamisao da se na slaven-skom jugu podigne samostalna država koja bi na zapad dopirala do Jadranskog mora, a prema sjeveru do Dalmacije i Drave. Iako je njihovim vojnim i političkim pritiscima često bilo izloženo nevino stanovništvo zadarskog i splitskog područja, povijesna građa govori kako su obojica bila puno bolje prihvaćena podalje od gradskih zidina ovih dvaju gradova. Njihovoj je udruženoj vojsci česte i dugotrajne boravke u tim krajevima omogućivala i potpora lokalnog stanovništva.

Osamdesetih godina 14. stoljeća priorat Ugarske nestaje iz spisa velikog magistra. U arhivskoj građi ne spominje se do 1491., pa izgleda kao da je veza između priora Ugarske i središnje uprave reda bila prekinuta. Godine 1385.-1386. priorat Ugarske još je bio zapisan u sadržaju kodeksa kao samostalan, do 1400. zajedno s Njemačkom i Češkom (Prioratus Alemanie, Boemie et Ungarie), a od 1401. s Rimom i Pisom (Prioratus Ungarie, urbis et Pisarum).²⁸

Već je zabilježeno da je početkom 1386. priorat Vrane ili Ugarske dodijeljen Gerardu Cornutiju. Iako je bio imenovan na deset godina, već 26. travnja 1392. kao prior Vrane nastupa brat Ivan od Paližne, čiji je brat Nikola tada bio knez od Ostrovice, a pokojni Ivan od Paližne, prior Vrane i ban Dalmacije i Slavonije, bio mu je stric.²⁹ Tu dužnost obnaša do 1395. kada se morao odreći vranskog priorata i preuzeti priorat belski. Grad Bela na Ivančici nikada do tada nije bila sjedište priorata, već je njime upravljao kastelan ili perceptorat. Po svemu sudeći, Ivan od Paližne mlađi bio je posljednji prior vranski, u smislu priora cijele Hrvatske i Ugarske.³⁰

Godine 1395. vranski prior bio je Emerik Bubek. On se tužio i ujedno molio kralja Sigismunda da se izda nalog da se prioratu Vrane vrati imovina. Godine 1401. prior Emerik sudjeluje u uroti protiv kralja Sigismunda, na čelu koje je bio Emerikov otac, dvorski palatin. Urota je uspjela, a kralj je Sigismund bačen u tamnicu. Međutim, oslobađaju ga, a Emeriku Bubeku je oduzeta banska čast. 12. listopada 1402. Emerik predaje grad Vranu Alojzu Aldemarku, admiralu Ladislava Napuljskoga, čime Ladislava priznaje

²⁸ L. Dobronić, *Templari i ivanovci u hrvatskim zemljama*, str. 180.

²⁹ J. Zaninović, *Ivanovci (malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526.*, str. 35.

za kralja. Poslije tog čina Sigismund Emeriku oduzima i titulu priora vranskog.

Godine 1405. prema propisima reda „prazan priorat Ugarske pokojnog Ivana od Paližne“ dodjeljuje se Mihaelu Fernandu. Od 1405. do 1407. vranski priorat nema priora,³¹ a od 1407. do 1416. nalazi se u sastavu talijanskih priorata i u sadržaje kodeksa upisivan je zajedno s njima.

Priorat je ispražnjen 1417. jer se brat Mihael Fernand svojom voljom odrekao službe priora. Veliki magistar dodjeljuje priorat doživotno, što je sasvim izuzetno, bratu Albertu de Naagmihal uz propisne godišnje *responsiones*. Činjenica da je priorat dodijeljen doživotno ukazuje na nedostatak ivanovaca vitezova-redovnika i teškoće oko popunjavanja priorskog položaja u prioratu koji je oduvijek bio znatno siromašniji nego oni u Zapadnoj Europi, i koji je sve više ostajao bez posjeda kao gospodarske osnove svoje egzistencije.

Znatna promjena nastaje 1447. kada se Ugarska pojavila u drugom organizacijskom sklopu, u zajednici s Češkom i Njemačkom. Tada su u Konventu na Rodosu poduzete mjere za sankciju lošeg stanja u ova tri priorata. Osobito teško bilo je u ugarskom prioratu. Priori su bili postavljeni na nezakonit način, a s centrom na Rodosu nisu imali nikakve veze. Konvent reda na Rodosu u više navrata upozorava na to stanje u Ugarskoj. Tako su neko vrijeme prioratom vladala dva brata, Talovac Ivan kao prior Vrane, a njegov brat Matko, ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, kao gubernator, tj. upravitelj imovine vranskog priorata. Razumljivo je da je veliki magistar nastojao uvesti red. Slična je praksa vladala i u nižim organizacijskim jedinicama tog priorata.

Sredinom 15. stoljeća nije bilo vitezova-redovnika koji bi obnašali čast priora i niže časti preceptorata na području priorata Ugarske. Talijanski i francuski ivanovci više nisu tražili te položaje. Veliki magistar želi da domaći ljudi vode taj priorat te u tu svrhu u Ugarsku šalje vizitatora koji poziva „četiri-pet mladića iz ugarskog kraljevstva koji vole Red, da mogu dobiti pojas viteštva i habit Reda te postavši vitezovi-redovnici, preko Venecije doći sa svojim oružjem na Rodos u konvent te tamo boraviti kao pravi vitezovi i dobri redovnici“. Mislio je na taj način odgojiti buduće dužnosnike za pri-

³¹ Ovo je vrijeme nestabilnosti i prevrata. Vjerojatno je to uvjetovalo što su vranski vitezovi stali uz Ladislava Napuljskog. Samim tim ivanovce proganja kralj Sigismund, a veliki magistar zaklinje ugarskog kralja Sigismunda da pomogne magistru priorat ugarskog kraljevstva. Iz ovoga vidimo da veliki magistar nije podržavao Ladislava Napuljskog. Kada Ladislav gubi sve šanse za krunu Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, on Dalmaciju prodaje Mlečanima za 100 000 dukata. Stari je priorat Ugarske ili Vrane u to vrijeme već znatno okrnjen. Od 1413. Mlečani su potpuni vlasnici grada Vrane. Zauzevši grad Vranu, jedino je čast priora vranskog ostala netaknuta.

orat Ugarske, a osim toga trebao je borbe za čete u borbi protiv Turaka. Čini se da ni spomenuta metoda prikupljanja kadrova nije bila uspješna.³²

Dok su se vodile prepirke unutar ivanovaca, kralj Matija Korvin vidio je nemoć priorata Vrane u svojoj državi i zatražio 1465. od pape da posjedni priorata pripadnu kraljevskoj nadležnosti u svrhu obrane od Turaka i da prizna upravitelja kojeg je kralj postavio. To pokazuje da ivanovci tada više nisu bili na području Ugarske i Hrvatske, ili su bili organizacijski i ekonomski nemoćni da upravljaju velikim posjedima. Među uglednim ljudima koji su upravljali ostavštinom bio je i hrvatski ban i biskup Petar Berislavić koji je kao crkvena osoba mogao imati titulu priora, a ne samo upravitelja dobara. Iako nije bio vitez-redovnik reda sv. Ivana Jeruzalemskog, sudjelovao je u borbama protiv Turaka. U tim je borbama poginuo 20. svibnja 1520. Sljedeći i posljednji prior bio je Matija Barač koji je umro nešto prije Mohačke bitke 1526.³³ Nakon bitke na Mohačkom polju 1526., red ivanovaca u Hrvatskoj potpuno je ugašen.

Tradicija vranskog priorata dosta je jaka, tako da *prepost zagrebačkog Prvostolnog kaptola* nosi titulu vranskog priora. U zagrebačkoj je katedrali u spomen vranskom prioru Ivanu Paližni te hrvatskom banu i biskupu Petru Berislaviću podignuta spomen-ploča, a pored nje su postavljena njihova poprsja.

Zaključak

Ivanovci u Hrvatskoj imaju mnogo dulju povijest nego templari. Prvi njihov spomen potječe otprilike iz istog vremena kada i spomen templara, ali su vitezovi Hospitala vitezove Hrama nadživjeli, u nekim krajevima jedno stoljeće u drugima mnogo više.

Svoj su prvi procvat ivanovci doživjeli nakon ukidanja templara kad su ostali jedini viteški red u Hrvatskoj i preuzeli templarske preceptorate i zemlje. Zbog te značajne promjene u organizaciji ivanovaca, njihov se historijat može podijeliti na razdoblje kada su djelovali usporedno s templarima (do 1312., odnosno 1314.) i na kasnije razdoblje znatne ekspanzije.³⁴

I u unutrašnjoj je organizaciji reda bilo promjena. U prvom su razdoblju nazivi poglavara u redu bili jednaki onima u templara: nad percepto-
ratima, koje su imali i jedni i drugi, stajao je veliki magistar. Nakon 1312. godine titula magistra zamijenjena je titulom priora, ali se ta funkcija javlja već krajem 13. stoljeća.

³² L. Dobronić, *Templari i ivanovci u hrvatskim zemljama*, str. 189.

³³ J. Zaninović, *Ivanovci (malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526.*, str. 37.

³⁴ L. Dobronić, *Templari i ivanovci u hrvatskim zemljama*, str. 193.

Ivanovci su u svojim samostanima širom Hrvatske obavljali svoju prvotnu zadaću, a to je njihova pomoć putnicima, hodočasnicima i križarima na njihovim putovanjima u Svetu Zemlju. Kako se gasio pokret i polet križarskih ratova i hodočašćenja, a Sveta Zemlja pala u ruke nekršćana, putovanja su se prorijedila, pa se tako smanjila i potreba za uslugama tijekom puta. Vitezovima-redovnicima ostala je druga zadaća: borba protiv nevjernika.

Nakon poraza kršćana na Mohačkom polju u borbi protiv Turaka, u hrvatskim krajevima nema više vitezova-redovnika svetoga Ivana Jeruzalemskog. Nestaju iz Hrvatske na izmaku srednjega vijeka.

Poslije je i bilo nekih pokušaja obnove malteških vitezova, ali nažalost, sve je ostalo samo na tome.

POVIJESNI ZBORNIK
godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe
br. 3, Osijek, 2008.

Nakladnik:

Odsjek za povijest - Filozofski fakultet Osijek

Za nakladnika:

Prof. dr. sc. Ivan Balta, predstojnik Odsjeka za povijest

Uredništvo:

Prof. dr. sc. Pavo Živković, Filozofski fakultet u Osijeku
Prof. dr. sc. Ivan Balta, Filozofski fakultet u Osijeku
Doc. dr. sc. Boško Marijan, Filozofski fakultet u Osijeku
Prof. dr. sc. Mithad Kozličić, Sveučilište u Zadru
Prof. dr. fra. Marko Karamatić, Franjevačka teologija Sarajevo
Prof. dr. sc. Azem Kožar, Filozofski fakultet u Tuzli
Prof. dr. sc. Márta Font, Bölcsészettudományi Kar Pécs
Prof. dr. sc. Marta Dobrotková, Filozofická fakulta v Trnave

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr. sc. Pavo Živković

Tajnik uredništva:

Mr. sc. Zlatko Đukić

Lektor i korektor:

Prof. dr. sc. Loretana Despot

Računalna obrada i prijelom

Ivan Nećak

Prijevod sažetaka na engleski:

Denis Pavić, prof.

Tisak:

Tiskara Soldo, Vukovar

Naklada: 300 primjeraka